

POIA003 Fonetika fonologie evropské a portugalštiny

Rozsah

1/1/0. 4 kr. Ukončení: zk.

Literatura

- J. Tláškal, Fonetika a fonologie TL
- Celso Cunha e L. Cintra, Gramática CC

Osnova

1. Charakteristika systému orálních vokálů evropské portugalštiny. TL 33
2. Umístění přízvuku TL 237-242, Regras de acentuação CC 51-55
3. Portugalské orální samohlásky.
Kritéria třídění samohlásek TL 38-45
Klasifikace orálních samohlásek TL 48-67, CC 25-31
4. Nosové samohlásky. TL 45, 67-75
5. Dvojhlásky a trojhlásky TL 75-91, CC 37-40
6. Charakteristika souhláskového systému evropské portugalštiny. TL 92-113, CC 32-37
7. Fonetická transkripce. CC 21-24
8. Hlásková spojení v portugalštině. TL 115-123
9. Zvuková stránka souvislé řeči. TL 229-237, event. TL 243-251
10. pokud zbude čas: výslovnost brazilské portugalštiny

+ číst neznámý text

později diktát

ještě později fonetická transkripce

Typ výuky a zkoušky

Zkouška - aktivní účast na seminářích, písemný test. Účast na semináři je povinná.

1. hodina

fonetika (*fonética*) – věda zkoumající artikulační, akustickou a percepční stránku zvukových prvků bez ohledu na význam; z hlediska objektivních vlastností

hláska (*som*) – nejmenší zvukový prvek jazyka získaný segmentací promluvy; je souborem fyzikálních (kmitočet, perioda...) a fyziologických (artikulace) vlastností.

fonologie (*fonologia*) – jazykověd. disciplína zaměřená na výzkum zvukové stránky jazyka z hlediska funkčního, zaměřením na vlastnosti hlásek, které jsou pro hlasovou komunikaci relevantní (významotvorné) → zákl. předmět bádání je foném

foném (*fonema*) – jednotka bez vlastního obsahu; vlastnost každého fonému plyne ze vztahů k ostatním fonémům daného jazyka (funkční protiklady); minim. distinktivní jednotka rozlišující slova a morfémy; soubor distinktivních rysů tj. relevantních rysů, které staví daný foném do protikladu k ostatním fonémům např. *meu, teu, seu*

Jeden foném může mít i víc variant – např. *počáteční R* či *koncové l*, dohromady jsou označovány jako **alofony** (varianty fonému z pohledu fonologie)

Vztah foném – hláska: hláska je jedna z možných realizací fonému

ortoepie [TL 15,16] – vědní obor, který se věnuje kodifikaci spisovné výslovnosti jazyka
z ortografického hlediska (pravopisného) reprezentují dvě písmena (grafémy) jediný foném: **ch, rr, gu(e,i), lh, ss, qu(e,i), nh** – tzv. **dígrafos**

2. hodina

Přízvučná samohláska (*vogal tónica*) je považována za jádro přízvučné samohlásky. Je třeba rozlišovat: **klesavé diftongy** a **stoupavé diftongy** – podle vertikální polohy jazyka, případně čelisti. Příklad klesavých diftongů (druhý grafém diftongu je buď **u** či **i**): *ainda, deu, acabou, animais*; příklad stoupavých diftongů (první grafém diftongu je buď **u** či **i**): *peruano, variados*. Tyto stoupavé diftongy jsou méně soudržné a stále než klesavé, ve většině případech se mohou realizovat dvěma způsoby (a to bez ohledu na to, zda jde o přízvučnou či nepřízvučnou slabiku) – podle tempa a stylu projevu:

- 1) jako stoupavé diftongy (jako jediná slabika, jádro je jen jedno): př. *pais*
- 2) jako tzv. **hiát** (jako dvě sousední slabiky, se dvěma jádry): př. *pais*; čistými hiáty jsou ty dvě po sobě jdoucí samohlásky v textu, kde je akcentem označena ta druhá: *diâmentro, ciências*
hiáty se mohou vyskytovat i místo klesavých diftongů (*saúde*)
více skripta str. 93-97

- **ÚLOHA** Z prvních dvou odstavců (Uma cratera...) vypsat do třech sloupců (PROPAROXÍTONAS, PAROXÍTONAS a OXÍTONAS)

Tvoření Mluvené řeči

- K mluvení je třeba, aby

- 1) se vytvořil výdechový proud vzduchu – ústrojí dechové (do plic je vzduch přiváděn průdušnicí, v plicích se okysličuje krev, výdechem se „vyhání“ vzduch (asi 0,5 l) ven a dutina hrudní, při vdechu rozšířená, se smrští. Při výdechu (vzácně i při vdechu) může vzniknout řeč
- 2) vznikl hlas – v chrupavkách hrtanu se nacházejí hlasivky (cordas vogais), dva pružné vazy, které jsou soustavou svalů oddalovány a sblížovány, napínány a povolovány – výdechový proud probíhá hlasovou štěrbinou mezi hlasivkami a vytváří se výdechový proud fonační, hlasivky se přibližují a oddalují – vzduch se zhušťuje a zředňuje a vytváří zvukové vlny. U znělých hlásek se hlasivky svaly napínají, u neznělých jsou povoleny.
- 3) byly artikulovány hlásky – v nadhrtanových dutinách hlas rezonuje: je to dutina hrdelní, nosní a ústní (její tvar a velikost lze nejvíce obměňovat → hlavní artikulační pohyby), u ústních (orálních) hlásek vydechovaný proud prochází pouze dutinou ústní (a čípek-a úvula měkkého patra je zdvižen), při nosových ústní a nosní zároveň (čípek je spuštěn a zapojuje tak nosní dutinu). Na artikulaci hlásek ústní dutinou se nejvíce podílí jazyk (a lingua), rty (os lábios) a spodní čelist (a maxilar inferior), který vytváří vzhledem k horní čelisti různý úhel. Dále je nutné znát zuby (os dentes), dásňový výběžek (os alvéolos), tvrdé patro (o palato duro) a měkké patro (o véu palatino).

- **Dígrafos**: dvě písmena (grafémy) reprezentující jediný foném: **ch, rr, gu(e,i), lh, ss, qu(e,i), nh**, k tomu se často připojují monotongizované diftongy (**ou**) a zjednodušování některých souhláskových (consonantických) skupin v evrop. portugalštině (např. **ct** se čte jako t).
- **ÚLOHA** Z prvních dvou odstavců (Uma cratera... a De acordo...) vypsat všechna slova obsahující dígrafos

3. hodina

SAMOHLÁSKY

- pro samohlásky je typické, že:

- ⇒ Po dobu jejich artikulace je průchodu hláskovacím traktem co nejvolnější (neexistují tu velké překážky výdechovému proudu fonačnímu jako u souhlásek)

- ⇒ S tím souvisí i fakt, že mají tónovou strukturu akustického spektra, tzn., že podélné vlny, šířící se vzdušným prostředím střídavým zhušťováním a zředováním vzduchu, jsou pravidelné. Tzn., že tón má fyzikální charakter sinusoidy (resp. více složených sinusoid) s určitou periodou a kmitočtem (více viz. skripta Tláškala)
- ⇒ Při jejich vlastní artikulaci se vytváří skupina rezonátorů a antirezonátorů nadhrtanových dutin. Jejich zapojenost do výslovnosti samohlásek je akusticky změřitelná – jednotlivé dutiny tvoří tzv. formanty (což znamená zesílení v akustickém spektru hlásky vyvolané rezonancí v nadhrdelních dutinách).
- ⇒ Nejdůležitější akustickou vlastností samohlásek je poměr mezi formanty F1 a F2, které odpovídají přibližně dutině hrdelní (F1) a ústní (F2). Především formant odpovídající dutině ústní je nejproměnlivější (můžeme její tvar nejlépe artikulačně ovlivnit). Formant odpovídající dutině nosní leží mezi F1 a F2 a odlišuje samohlásky nazální. Nebudu zabíhat do podrobností: výklad v Tláškalovi, znalost akustického charakteru samohlásek nebude vyžadovat při zkoušce.
- ⇒ Co však budu chtít je artikulační hledisko – budu uvádět hlásky již ve fonetické transkripci, kde 1 hláse odpovídá 1 grafická značka; my budeme používat standard IPA93, používaný mezinárodně, tj. i portugalskými fonology; Fonetická transkripce je uváděna v hranatých závorkách.

Přehled

Vogais orais – rozlišujeme jich 9

Orální samohlásky přední – vogais anteriores orais

- [i] vogal anterior fechada – přední zavřená samohláska orální
- [e] vogal anterior semi-fechada – přední polozavřená (střední) samohláska orální
- [ɛ] vogal anterior semi-aberta – přední polootevřená samohláska orální – značíme epsilon

Orální samohlásky střední – vogais médias orais

- [ɨ] vogal média fechada – střední zavřená samohláska orální – přeškrtnuté i nahradíme symbolem pí
- [ɐ] vogal média semi-fechada – střední polozavřená samohláska orální – značíme alfa
- [a] vogal média aberta – střední otevřená samohláska orální

Orální samohlásky zadní labializované – vogais posteriores orais arredondadas

- [u] vogal posterior fechada – zadní zavřená samohláska orální
- [ɔ] vogal posterior semi-aberta – zadní polozavřená samohláska orální – symbol nedotaženého o nahradíme symbolem omega
- [o] vogal posterior semi-fechada – zadní polootevřená samohláska orální

Dělení orálních samohlásek (vogais orais) z artikulačního hlediska:

(A) Podle otevřenosti – dle Jaromíra Tláškala rozlišovány čtyři stupně otevřenosti samohlásek

- 1) zavřené (fechadas): zavřené: **i** [i], **e** [ɨ], **u** [u], např. vir, gente, checo
- 2) polozavřené (semi-fechadas): polozavřené **e** [e], **o** [o], **a** [ɐ], např. cedo, povo, faca
- 3) polootevřené (semi-abertas): polootevřené **e** [ɛ], **o** [ɔ] např. pé, sorte
- 4) otevřené (abertas): otevřené **a** [a] např. paz

(B) Podle horizontálního posunu jazyka

- 1) přední (anteriores/palatais): zavřené: **i** [i], polozavřené **e** [e] a polootevřené **e** [ɛ],

- 2) střední (médias/centrais): polozavřené **a** [ɐ] a otevřené **a** [a] a zavřené **e** [i] stojící někde mezi středními a zadními
- 3) zadní (posteriores/velares): zavřené **u** [u], polozavřené **o** [o] a polootevřené **o** [ɔ]
schéma Cintry, str 28 dole

(C) Podle vertikálního posunu jazyka – viz (A)

- 1) vysoké (altas) = zavřené
- 2) polovysoké a střední = polozavřené
- 3) polonízké = polootevřené
- 4) nízké (baixas) = otevřené

(D) Podle labializace – rty ovlivňují akustické vlastnosti úst jako rezonátoru viz (B)

- 1) labilizované (arredondadas) = zadní **u** [u], **o** [o] a **o** [ɔ]
- 2) nelabilizované – ostatní, tj. přední a střední

(E) Podle nosovosti – všechny až dosud uvedené samohlásky byly orální. Nosových samohlásek je 7: tabulka schéma Cintry, str 29 dole

(F) Podle přízvučnosti:

- 1) přízvučné (tónicas) resp. v přízvučných slabikách – se artikulují vždy plně, sytě, s větším důrazem, délka výslovnosti je zpravidla delší než u nepřízvučných; ve slabikách přízvučných se vyskytují všechny orální a nasální samohlásky, s výjimkou střední zavřené **e** [i]
- 2) nepřízvučné (átonas) – se redukují, tj. artikulačně se uzavírají a doba jejich realizace se zkracuje. Nejotevřenější varianty samohlásek **e** [ɛ], **o** [ɔ] se prakticky vůbec nevyskytují nepřízvučné (**a** [a] ve velmi omezené míře); **o** se uzavírá na [u]; slabiky posttónické mají dosti omezený repertoár realizací: nosové se zde vůbec nevyskytují (pouze v tónických a pretónických slabikách), na absolutním konci (příp. následované archyfonémem /S/) se vyskytují pouze **a** [ɐ], **e** [i], **o** [u], v posttónické nefinální navíc ještě **i** [i]

4. hodina

OPAKOVÁNÍ

- jaké jsou orální samohlásky? (přední [i, e, ɛ], střední [ɪ, a, ɐ], zadní [u, o, ɔ])
- vyskytují se všechny tyto orální samohlásky v přízvučné slabice? ([i] ne, zbytek ano) a co nazální samohlásky v přízvučné slabice? (všechny, tj. [ĩ, ě, ẽ, õ, ẽ, õ, ã])
- jaké samohlásky se vyskytují v nepřízvučné slabice posttónické? (**a** [ɐ], **e** [i], **o** [u], **i** [i]) – nazální nikoliv!!!
- a v nepřízvučné slabice posttónické finální? (**a** [ɐ], **e** [i], **o** [u])
- a v nepřízvučné slabice protonické? (všech 9 orálních + nazální [ĩ, ě, ẽ, õ, ã]),
- v přízvučné navíc [ẽ, õ]

distribuce jednotlivých samohlásek s přihlédnutím k slabičnému typu

Přední samohlásky orální

[i] – nevyskytuje se na absolutním konci slova

- je třeba upozornit, že ve slabice protónické na absolutním počátku slova se tak realizuje grafém e.

a to před samohláskou jinou než měkkou palatální samohláskou [ʃ, ʒ, ɲ, ʎ], včetně skupiny ex- před vokálem, např. slovo *exame* [i¹zami]

- ve slabikách končících na *l* se *i* spolu s *l* často velarizuje: *funil, filtro*: [iɫ] – stejně jako se velarizují další přední samohlásky

[e] – její výskyt je omezenější v slabikách nepřízvučných (tam se častěji objevuje [i]):

- v protonické samohlásce na absolutním počátku slova před polosamohláskou *u* [w] (Europa, eucalipto) či po souhlásce před polosamohláskou *u* [w]: (feudal, neutralizar)
- v přízvučné samohlásce se jedná o zavřenější variantu
- u pravidelných sloves 2. třídy se vyskytuje: v koncovce –er infinitivu (ver, dizer) a v koncovce –emos 1. osoby pl. přít. času a perfekta (vendemos, temos); dále pak v kmeni, pokud se ve finální slabice realizuje **a** [ɐ], **e** [i] (devo, devas); to samé platí i u slovesných participií, substantiv a adjektiv (seco, seca, encerro); ovšem u obdobných slovesných tvarů (v tomto případě 1. třídy) bývá často otevřené **e** [ɛ] (seco, seca, encerro).
- v koncovkách –ês (português), –esa (inglesa), –eza (avareza), –essa (condessa)
- u ukazovacích zájmen mužského rodu (este, esse, aquele, estes) – u týž zájmen ženského rodu je otevřené **e** [ɛ] (esta, essa, aquela).

[ɛ] – se realizuje především v přízvučných slabikách (vela), často jí naznačuje acento agudo (pé, milénio, céu), objevuje se též v protonické (*pregar* – praedicare, preegar, *ervoso*) – zvl. pokud předchází v psané formě skupiny grafémů *cc, cç, ct, gn, pc, pç a pt* (afectivo, susceptivo – přecitlivělý, schopný) a posttonické slabice před *r* a *n* (carácter, líder, hífen, abdómen)

- u ukazovacích zájmen ženského rodu – viz dříve
- u sloves 1. třídy (nego, espera) ve všech tvarech, pokud je *e* přízvučné a pokud po kmenovém nenásleduje nosová samohláska *m* a *n*, která by samohlásku *e* zavřela (*rema, ordenas*)
- u sloves 2. třídy, je-li v koncové posttonické slabice *e* (*devem, teems, verte*)
- ve slabikách končících na *l* se **e** [ɛ] spolu s *l* často velarizuje: *fiel, amável*

5. hodina

Střední samohlásky orální

[i] vysoká střední samohl. orální nelabializovaná

- NEVYSKYTUJE SE v tónické/přízvučné slabice – jako jediná orální samohláska
- též se nevyskytuje na absolutním počátku (místo toho [i]) např. v *elegante*)

výjimka: před měkkým konsonantem [ʃ, ʒ]:

- skupina *es-*: se *e* vyslovuje jako [iʃ] či [iʒ], či se nerealizuje vůbec: *esperar*
- skupina *ex-*: se *e* vyslovuje jako [ɛjʃ] či [ɛjʒ] či [iʃ] či [iʒ] - *expirar*

VYSKYTUJE SE ve všech nepřízvučných pozicích:

- v posttonické slabice finální otevřené: *come*
- v posttonické slabice finální zavřené: *mares*
- v posttonické slabice nefinální: *hipótese*
- v protonické ne na absolutním počátku: *tereí, fechar*

vyskytuje se u tzv. nepřízvučných zájmen: *me, te, se, lhe, lhes: diz-me, diz-lhe*

V běžné mluvě se nevyslovuje v nepřízvučné slabice na absol. konci slova, pokud následující slovo začíná na samohlásku: *feche a porta* [ˈfajʃʃɐˈpɔrtɐ], *este irmão*

[ɐ] střední středová samohláska orální nelabializovaná

- VYSKYTUJE SE v přízvučné otevřené, pokud následuje konsonant nosový *cama, dano*
- v přízvučné zavřené *pasta*: (kvůli palatálu; porovnat s *mesmo*) a v dvouhláskách před palatální polosamohláskou *j*: *dei* [ˈdɛj], *sei*
- v protonické samohlásce – na začátku slova: *aquele* i po souhl: *falar*

- v jiné samohlásce protonické: *falador* (mluvka):
- v posttonické nefinální: *máscara*
- v posttonické finální otevřené: *fala*; zavřené: *mesas*

vyskytuje se v mnoha slovesných tvarech: tam, kde vokál následuje nosová souhláska: *cantamos*, v přízvučné otevřené slabice před palatálami [ʃ, ʒ] se e vyslovuje jako [ɛj]: *vejo, fecho, desejo*
před palatálami [ɲ, ʎ] se e vyslovuje jako [ɐ]: *ajoelhas, desenhas*

[a] střední nízká samohláska orální nelabializovaná

- VYSKYTUJE SE v přízvučné otevřené: *pá, hábito* i zavřené: *faz, pais*
 - v nepřízvučné protonické otevřené
vzniká 1) splynutím dvou totožných samohlásek $a + as = às$
 $a + aquele = àquele$, $da + América$
2) před skupinou grafémů (cc, cç, ct, pc, pç, pt): *baptismo, actor, açção*
 - v nepřízvučné protonické zavřené před **r** [a]: *armada* [aj]: *airoso* (štíhlý)
[aw]: *autor*
 - v posttonické před finálním **r**: *açúcar*
- v morfologii je kontrast ve výslovnosti [ɐ] / [a] významotvorný: *falamos x falámos*

ve slabikách zavřených se před **l** a polosamohláskou [w] velarizuje: *palatal x fala*

6. hodina

distribuce jednotlivých samohlásek s přihlédnutím k slabičnému typu

Zadní samohlásky orální

[u] zadní vysoká samohl. orální labializovaná

- vyskytuje se ve slabice přízvučné i nepřízvučné ve všech slabičných typech
- vyslovuje se všude tam, kde se v psaném projevu použije pásmeno **u** + navíc ve většině nepřízvučných slabikách, kde se vyskytne **o**.
– především v posttonické finální otevřené: *livro, chamo, chamamos*
vyskytuje se tedy v koncovce většiny sloves v 1. osobě sg. přít. času, též v 1. osobě pl. přít. času, minulého prostého apod. + na konci mnoha podst. jmen mužského rodu.
- v posttonické finální zavřené souhláskou [ɯ]: *livros*
- v protonické zavřené po souhlásce: *cortar*
- u zavřených slabik před souhláskou **l** se velarizuje: *azul* stejně jako ostatní samohlásky

[o] zadní polovysoká samohl. orální labializovaná

- vyskytuje se ve slabice přízvučné i nepřízvučné slabice protonické (nikoliv posttonické či koncové!)
 - v přízvučné slabice otevřené: *doze, povo*
+ před dalším vokálem, se kterým tvoří hiát: *Lisboa*
 - v přízvučné zavřené – je těžké rozlišit, kdy sem patří [o] a kdy [ɔ]: *corpo*,
gosto [o] – chuť *x gosto* [ɔ] – mám rád
 - v přízvučné finální před **-or**: *amor, cor*
NE komparativa adjektiv *maior, menor*
 - v nepřízvučné protonické samohlásce: *oferta*
před polovokálem j: *poisar* (položít) u dvuhlásky psané **ou** kolísá výslovnost [o]/[ow]:
ouvir
- poznámka k morfologii sloves: objevuje se v kmenové slabice sloves 1. třídy zakončené na –
oar: *magoas* (ubližuješ)

[ɔ] zadní polonízká samohl. orální labializovaná

- v přízvučné slabice označené ostrým akcentem: *avó*, před palatálou: *molho*

ve slovesných tvarech v kmenové samohl. **o** u sloves 1. třídy: *gosto, corta*

NE, pokud následuje nazála: *abono* (ručím)

U sloves 1. třídy (*gosto, mora*) prakticky ve všech tvarech, kde je kořenové *o* přízvučné

U sloves 2. a 3. třídy pokud v další slabice je samohláska [i] *moves* či diftong [ij] *movem*

- koncová samohláska **o** [u] tuto přízvučnou samohlásku zavírá, stejně jako je tomu u

některých adjektiv: *novo, novos* [o] x *nova, novas* [ɔ]

- v přízvučné finální před **-or** u komparativ adjektiv: *maior, menor*

- v nepřízvučné protonické slabice před skupinou grafémů *cc, çç, ct, pc, pç, pt*: *optimismo*

- analogie s [e] / [ɛ] + na absolutním začátku slova: *opção, hortelão*

- protonické zavřené po souhlásce *normal*:

- u zavřených slabik před souhláskou **l** se velarizuje: *sol, voltar* [ɔɫ]

stejně jako ostatní samohlásky

historická poznámka: [ɔ] vzniklo většinou z krátkého **o** v latině (platí i pro [ɛ] – to se vyskytuje tam, kde v latině bylo krátké *e* či *ae*)

7. hodina – 6. listopadu

Portugalské nazální (nosové) samohlásky

- tvoří zvláštní hláskový subsystém: sedm hlásek: [i, ě, ẽ, õ, ẽ/ã, õ, ù] – schéma: Cintra str 29

- společným rysem všech nosových samohlásek je:

- * to, že jejich realizace mají stejnou akustickou kvalitu jako jejich orální protějšky
- * tvoří se však při spuštěném čípku měkkého patra, což umožňuje výdechovému proudu vzduchu procházet nejen dutinou ústní, ale zároveň i dutinou nosní
- * distribuce: nevyskytují se v posttonických slabikách. Mohou se ale objevovat na samém konci slova – v přízvučné slabice (krom [ẽ, ẽ, õ]): *vim, lâ, bom, um*
- * je s nimi spojen určitý problém: jejich vokalizace je často doprovázena více či méně patrnou přítomností nazálního konsonantu, který následuje bezprostředně po výslovnosti nazálního vokálu: jedná se o **tzv. nazální skluzy**.

K nazálním skluzům: říká se, že na konci slova před pauzou se de facto nevyskytují: pro zjednodušení budeme tvrdit, že je to mu tak vždy.

Pokud za nazální samohláskou následuje v rámci jené zavřené slabiky nazální souhláska + následuje další slabika začínající na souhlásku, pak se nazální skluz realizuje:

trânsito [ẽⁿs] *lançar, campo* [ẽ^mp], *canto, frango*

Otevřená slabika, za kterou následuje nazální souhláska z jiné slabiky, v evropské portugalštině neobsahuje nazální samohlásku. Pokud ano, pak jen individuálně či nářečně: pak mluvíme o **tzv.**

nasalizaci: Např.: *cama* [ˈkɐmɐ] → [ˈkẽmɐ])

[i] – v tonické a protonické slabice značené grafémy **im, in**

např. assim, jardins, simpatia

před p, b: simples

před t, d: Sinto

před k, g: língua

[ẽ] – v tonické a protonické slabice značené grafémy **em, en**

např. penso, entrada

před p, b: tempo

před t, d: entre

před k, g: flamengo

– nevyskytuje se ve slabice finální

[ẽ] – v tonické slabice značené grafémy **em, en** – má velmi omezenou distribuci. Uplatní se

v některých slovesných tvarech: např. u sloves 2. a 3. tříd ve 2., 3. sg. a 3. pl. Indikativu presenta = vyčarovat např. sloveso *vender*:

vendo [ˈvẽⁿdu], *vendes* [ˈvẽⁿdĩ], *vende* [ˈvẽⁿdi], *vendemos* [vẽⁿdemu], *vendem* [ˈvẽⁿdẽj]

[ẽ] – v otevřené přízvučné slabice značené grafémem **ã**, zavřené přízv. slabice typu **-ãs**

např. lâ, irmãs

– v posttonické, kde tvoří součást klesavých diftongů značených grafémy **am** např. *ambos mando, branco* v protonické: *andar*

– v posttonické, kde tvoří součást klesavých diftongů značených grafémy **am [ẽw],(x)em [ẽj]/[ĩj]** např.: *falam, vendem*

[ã] a *andar* – otevřenější, nicméně se jedná o fakultativní variantu [ẽ]

[ũ] – v tonické a protonické slabice značené grafémy **um, un**

např. *atum, alguns*

před p, b: *tumbas*

před t, d: *mundo*

před k, g: *fungo*

[õ] – v tonické a protonické slabice t značené grafémy **om, on**

např. *bom, tons*

před p, b: *pombo*

před t, d: *onda*

před k, g: *longo*

prot: *ondulação*

– v posttonické, kde tvoří součást klesavého značeného grafému **õe [õj]** např.: *põe, lições*

[õ] – v tonické slabice značené grafémy **om, on** – má velmi omezenou distribuci. Uplatní se v některých slovesných tvarech: např. u sloves 2. třídy ve 2., 3. sg. a 3. pl. Indikativu presenta = vyčarovat např. sloveso *romper*:

rompo ['Rõ^mpu], *rompes* ['Rõ^mpi], *rompe* ['Rõ^mpi], *rompemos* [Rõ^mpemu], *rompem* ['Rõ^mpẽj]

8. hodina

Teorie: semivogais: **polosamohlásky [j] a [w]**

[j] – vysoká přední polosamohlásky orální, protože přední, též v Portugalsku nazývána palatální

[w] – vysoká zadní polosamohlásky orální, protože zadní, též v Portugalsku nazývána velární
pozn. označení palatální a velární u hlásek jiných než souhlásek zde na románském ústavu nevidí rádi, není to tradice

J. Tlaskal rozlišuje základní a sekundární varianty těchto hlásek, dokonce je rozděluje podle místa výskytu na polosamohlásky a polosouhlásky (přičemž jejich fonetická transkripce je rozdílná).
MY nebudeme zacházet do takových detailů, zvláště když v praxi nemají takovou váhu a význam.

Glidy – je společný termín pro polosamohlásky a polosouhlásky

– jsou hlásky, které jsou neslabikotvorné (nemohou samy o sobě, či pouze se souhláskami, tvořit slabiku) – tvoří slabiku jen pokud se pojí s jednou samohláskou (pak hovoříme o diftongu – dvojsamohlásce) či se dvěma samohláskami (pak hovoříme o trifongu – trojsamohlásce).

– My nebudeme rozlišovat polosamohlásky od polosouhlásek, protože to ani mnozí portugalští fonetici nedělají

– Tlaskal o polosouhláskách mluví, pokud daná glida následuje za souhláskou a předchází vokálu (je tedy první hláskou diftongu stoupavého)

např. ve slově *prédio* ['pɾɛdju] budova, *tábua* ['tabwɐ] prkno

– Polosouhlásky je podle něj pouze ta glida, která následuje za samohláskou (je tedy druhou hláskou diftongu klesavého) např. ve slově *pai* ['pai] otec, *meu* ['mew] můj

– Opakování: diftongy dělíme na

– **stoupavé:** první hláskou diftongu je semivokál

ie [jɛ], ia [ja],[jɐ],iu [ju], io [jo],[jɔ]

ui [wi], ue [we],[wɛ],[wi], ua [wɐ],[wa], uo [wo],[wɔ]

- vyskytují se v tonických *miúdo* ['mjũdu], *moagem* ['mwaʒẽj],
protonických *pianista* [pjɐ'niʃtɛ], *qualidade* [kwɛli'ðaði],

- a posttonických (na rozdíl od diftongů klesavých): *prédio* ['pɾɛdju],
mágoa ['maywɐ],

- mohou se realizovat jako hiát: *suave* sladký ['swavi]/[su'avi]

hiát – spojení dvou vokálů tvořících jádra dvou sousedních slabik

– **klesavé:** druhou hláskou diftongu je semivokál

éi [ɛj], ei [ej], ai [aj], ui [uj],[ũj] oi [oj], ói [oj], õe [õj], em [ẽj],

io, eo [iw], eu [ew], éu [ɛw], au [ɐw],[aw],ão [ẽw],

- vyskytují se v tonických *sei* ['sɛj], *céu* ['sɛw], *muíto* ['mũjⁿtu]

- a protonických slabikách . *cuidar* [kuj'dar], *saudade* [sɛw'daði]

- v posstonických pouze nazální dvojhl. *viagem* ['vjaʒẽj]

- **nemohou** se realizovat jako hiát – jsou stabilnější

další příklady na str. 87 v učebnici, skripta str. 94, 95

– V nasálních dvojhláskách může mít glida stopu nasalality od sousední nasální samohlásky, není ale tak významná, abychom rozlišovali dvojsamohlásky orální a nazální, jako u samohlásek
– Nosovost se projevuje ve střední a finální fázi dvojhlásek (a trojhlásek)

např. ve slově *piões* [pi'jõj] – má ve výslovnosti nazálnější charakter druhé j, to, které následuje za nasální samohhláskou – mělo by se tedy označit [j], nebudu ale na tom trvat;
podobně: *tabuões* [tɐb'wõj]

9. hodina

Důležitá pozn. k nazálním diftongům.

3. osoba plurálu indic. pres. nepravidelných sloves TER a VIR: - ve výslovnosti se výslovnost diftongu nas. zdvojuje:

(eu) tenho ['tɛnu]/['tɛjnu]; (tu) tens ['tɛjⁿ]; (ela) tem ['tɛj]; (nós) temos ['temu]; (elas) têm ['tɛjẽj]; - V psaném projevu odlišujeme plurál acentem circumflexo

(eu) venho ['vɛnu]/['vɛjnu]; (tu) vens ['vɛjⁿ]; (ela) tem ['vɛj]; (nós) vimos ['vimu]; (eles) vêm ['vɛjẽj];

Ve složeninách obdobně, jen složeniny od TER a VER: 2. a 3. osoba sg. v indic. pres.: acento agudo:

jinak by to byla automaticky paroxitona, stejně jako ontem ['õⁿtɛj]

(elas) mantêm [mẽⁿtɛjẽj]; (ela) contém [kõⁿtɛj]; (tu) obténs [oβⁿtɛj]; (ele) provém [pruⁿvɛj];(eles) provêm [pruⁿvɛjẽj]

triftongy

1) **Orální** – schéma: (semivog.) + (vokál orální) + (semivog.)

Mohou být vysloveny jako (vokál orální) + (vokál orální) + (semivog.) = (hiát) + (semivog.)

UAI ['waj]/[u'aj]: *Uruguai*,

UEI ['wɛj]/[u'ɛj]: *suei* (zpotil jsem se) – **pozn.** v *Cheguei* není triftong [ʃi'ɣɛj]

UIU ['wiw]/[u'iw]: *delinquiui* (prohřešil se)

IAI ['jaj]/[i'aj]: *fiai* (důvěřujte)

IEI ['jɛj]/[i'ɛj]: *guiei* (řídil jsem)

Ostatní kombinace tří psaných vokálů nemohou být vysloveny jako triftongy, jen jako hiát + semivogal, např. *paúis/pauis* (pl. od paul) [pɐ'uj]

2) **Nasální** – častější – schéma: (semivog.) + (vokál nasální) + (semivog.)

Mohou být vysloveny jako (vokál orální) + (vokál nasální) + (semivog.) = (hiát) + (semivog.)

IÃO/EÃO ['jẽw]/[i'ẽw]: *pião,leão* -NEJČASTĚJŠÍ

IÕE/EÕE [ˈjõj]/[iˈõj]: *piões, leões* -NEJČASTĚJŠÍ

IÃE/EÃE [ˈjẽj]/[iˈẽj]: *guardiães* (hlídači)

UÃO [ˈwẽw]/[uˈẽw]: *tabuão* (velké prkno)

UÕE [ˈwõj]/[uˈõj]: *tabuões* (velké prkno)

UEM [ˈwẽj]/[uˈẽj]: *possuem* (vlastní)

10. hodina – 27. listopadu

Souhlásky (Consoantes) – ve srovnání se samohláskami:

- rychlejší artikulační děje
- jejich zvukovou podstatou je šum (u sonorních konsonantů doprovázený tónem), vzniklý při zrušení závěrových překážek artikulačních orgánů, případně při průchodu výdechového proudu vzniklou úžinou (pak mluvíme o závěru neúplném)
- je lze obtížně identifikovat bez přihlédnutí na jejich hláskové okolí: hovoříme o tzv. přechodových jevech (tranzientech): pokud po souhlásce následuje samohláska, druhá část tranzientu zahrnuje jevy, které vyplývají z modifikace nastupující samohláskové artikulace.

Kritéria třídění souhlásek – zařazení podle těchto kritérií se liší mezi jednotlivými autory, v některých ohledech se neztotožňují ani s klasifikací Jaromíra Tláškala:

1) Podle způsobu artikulace:

- **oclusivas = závěrová** (oclusão = závěr, uzavření): překážka v podobě rtů, jazyka + patra apod. je úplná. Výdechový proud fonační je zcela přerušen. Uvolněním překážky vzniká krátký intenzivní šum – exploze; jsou to [p, b, t, d, k, g, m, n, ŋ]
- **semioclusivas, africadas = polozávěrové** [tʃ, dʒ] – v normě spisovné evropské portugalštiny (português padrão) se nevyskytují, v Brazílii a některých dialektech Portugalska však ano
- **constritivas = úžinové** (constricção = úžina): artikulační překážka je částečná, k přerušení hlasu tady vůbec nedochází (vytvářejí delší a méně intenzivní druh šumu než okluzivy), dále se dělí na:
 - **fricativas** (fricção = tření): [f, v, s, z, ʃ, ʒ]
 - **espirantes** (espirar = dýchat): druh frikativ, jedná se o varianty některých okluziv, které se ve svém hláskovém okolí: zvl. mezi dvěma samohláskami, zcela neuzavřou [β, ð, γ]
 - **laterais** (lateral = boční): [l, ʎ, ʎ] – výdechový proud prochází podél jazyka po stranách dutiny ústní
 - **vibrantes** (vibrar = kmitat): [r, ɾ, R] – výdechový proud prochází podél jazyka po stranách dutiny ústní; [r, R] jsou vícekmitové vibranty v *carro, rua, melro, honra*

2) Podle místa artikulace:

Anteriores - přední

- **bilabiais, bilabiály** (lábios = rty): překážka vzniká pomocí obou rtů [p, b, β, m]

- **labiodentais, labiodentály** (lábios = rty; dentes = **zuby**): – překážka vzniká dotykem dolního rtu a horních řezáků [f, v]
- **alveodentais, alveodentály** (álveolos = dutiny v dásních, kde jsou uloženy zuby): překážka vzniká dotykem špičky jazyka a vnitřní části dásní, ze které vycházejí zuby: [t, d, ð, n]
- **alveolares, alveoláry**: překážka vzniká postavením/kmitáním špičky jazyka proti vnitřní části dásní, ze které vycházejí zuby: [s, z, l, r, r]

Posteriores -zadní

- **palatais, palatály** (o palato duro = tvrdé patro): překážka vzniká zvednutím hřbetu jazyka proti tvrdému patru: [ʃ, ʒ, ʎ, ŋ]
- **velares, veláry** (o véu palatino = měkké patro): překážka vzniká zvednutím hřbetu jazyka proti měkkému patru: [k, g, ɣ, ŋ]
- **uvulares, ovuláry** (úvula = čípek měkkého patra): jejich artikulace vzniká kmitáním zadní části měkkého patra: [R]

3) *Podle znělosti:*

podle toho, zda jsou při jejich výslovnosti zapojeny hlasivky

Většina port. souhlásek tvoří dvojice hlásek (párové konsonanty) shodných místem a způsobem výslovnosti, jež se odlišují znělostí, tj. zapojením hlasu:

a) **znělé** (tónicas): [p, t, k, f, s, ʃ]

b) **neznělé** (átonas): [b, d, g, v, z, ʒ]

Pokud znělé souhlásky stojí na úplném konci slova (imposivas) – např. kvůli apokopě koncového vokálu, dochází k jevu zv. **Desvozeamento de consoante** – takovou souhlásku značíme ve fon. Přepisu diakritickým znaménkem [◌] např. [saw'daɔ̃]

Nepárové, sonorní souhlásky – existují jen jako znělé, z akustického hlediska se blíží samohláskám: okluzivy [m, n, ŋ], konstitivy [ʎ, ʒ, r, r, R], spiranty [β, ð, ɣ]

4) *Podle nosovosti*

- **Cons. nasais** (nosové, nazální) – vydechovaný proud prochází dutinou ústní a nosovou zároveň (a čípek měkkého patra je spuštěn) [m, n, ŋ]
- **Cons. orais** (ústní, orální) – vydechovaný proud prochází pouze dutinou ústní a čípek (a úvula) měkkého patra je zdvižen [všechny ostatní]

5) *Podle tvrdosti/měkkosti*

- *Měkké jsou* **palatais, palatály** (o palato duro = tvrdé patro): [ʃ, ʒ, ʎ, ŋ], dále pak brazilské souhlásky **polozávěrové** [tʃ, dʒ] a jejich jednohláskové varianty: ve výslovnosti [t, d] před vokálem [i] či polovokálem [j]

11. hodina

Velmi užitečný je přehled otevřenosti a zavřenosti vokálů + správnou výslovnost diftongů a konsonant:

- skripta str. 226-245

- nová kniha str. 267-287

URČITĚ PŘED ZKOUŠKOU PROJÍT!!!

PROBLÉM 1:

Kdy se espirantes [β, ð, ɣ] vyskytují místo oclusivas [b, d, g]

1) v intervokalickém postavení: *cabo* – mys [ˈkaβu]

2) před laterálami a vibranty (společně jim říkáme likvidy): *abrir* – otevřít [ɐˈβɾir]
nevyskytují se:

1) Po pauze na začátku slova: *dar* – dát [ˈdar]

- 2) po nazální okluzívě, i oslabené: *ambos* – oba [ˈẽ^mbuʃ]
- 3) před nazálou: *órgão* – orgán [ˈɔrgẽw]
- 4) před semivokálem *igual* – stejný [iˈgwaʃ]
- 5) po laterálách a vibrantech *largo* – náměstí [ˈlargu]

Cvičení 1: přepis meridional [mĩridjuˈnaʃ]/[mĩriðiuˈnaʃ], arquipélago [ɐrkiˈpeleɣu], ondulada [õˈduˈlaðɐ], povoada [puvuˈaðɐ]/[puˈvwaðɐ], dimensões [dimẽˈsõjʃ], algarvio [ɐlɣarˈvju]/[ɐlɣarˈviu], Jorge [ˈʒɔrʒi] – chyták

PROBLÉM 2:

Jednokmitá velární vibranta [r] versus vícekmité velární vibranty [r, R]

– z pohledu fonologie jde o rozdíl relevantní, neboť je významotvorný, tudíž je závazné jej při artikulaci rozlišovat.

Např. *caro* – drahý [ˈkaru] vs. *carro* – auto [ˈkaru]/[ˈkaRu]

Rozlišení [r, R] je z fonologického hlediska irelevantní, jedná se o realizace, jejichž rozlišování není rozhodující pro význam slova, jsou nezávazné – pokud řeknu [ˈkaru] či [ˈkaRu], na tom, že se jedná o auto, to nic nezmění

Distribuce: konsonant [r, R] se vyskytuje:

- v intervokálním postavení, pokud je grafická značka r zdvojená: *murro* [ˈmuru], *carro* [ˈkaru]
- na počátku slova: *rir* – smát se [ˈRiʀ], *rua* [ˈRuɐ]
- na počátku slabiky po souhláskách [ʃ]: *melro* – kos [ˈmɛʃRu]
- [ʒ]: *Israel* [iʒRɐˈɛʃ]
- na počátku slabiky po velmi oslabené nazále *honra* – čest [õˈnRɐ]

v ostatních případech psanému r odpovídá [r]

Cvičení 2: přepis corrente [kuˈRẽti], primeira [pɾiˈmejɾɐ], surgir [surˈʒiʀ], marcada [mɐʀˈkaðɐ], rurais [RUˈrajʃ], genro [ˈʒẽˈRu], género [ˈʒeniɾu]

PROBLÉM 3:

Znělá apikoalveolární laterála [ʎ] versus znělá velární laterála [ʝ]

Distribuce: konsonant [ʝ] se vyskytuje:

- po samohlásce na konci slova: *mal* – špatně [ˈmaʝ], *anel-prsten* [ɐˈnɛʝ]
- po samohlásce na konci slabiky před jiným konsonantem *malta-parta* [ˈmaʝtɐ], *algodão-bavlna* [aʝguˈdẽw]

v ostatních případech psanému l odpovídá [l]

Cvičení 3: přepis faltam [ˈfaʎtẽw], palavra [pɐˈlavɾɐ], fértil [ˈfɛɾtiʎ], galináceos [ɣɛliˈnasjuʃ]/[ɣɛliˈnasiuʃ]

PROBLÉM 4: asimilace znělostní – archifoném /S/

Spočívá v tom, že se skupina svou po sobě jdoucích konsonantů, z nichž jedna je s, vysloví celá buď jako znělá či jako neznělá.

Záleží na následující souhlásce, ta je:

- 1) neznělá: v rámci 1 slova: *gosta* [ˈgɔʃtɐ]; v rámci dvou slov: *os três* [uʃˈtɾɛʃ]

- 2) znělá: v rámci 1 slova: *Lisboa* [liʒ'βoɐ]; v rámci dvou slov: *as ruas* [ɐʒ'ruɐʃ], *os dicos* [uʒ'diʃkuʃ]

Pokud po koncovém /S/: s a z následuje slovo začínající na samohlásku, realizuje se jako znělá alveolára [z]: *rosas escuras* [ʀɔʒɐziʃ'kureʃ]

Cvičení 4: přepis *os campos* [uʃ'kẽ̃mpuʃ], *mais meridional* ['majʒ miriðio'naʃ]/ ['majʒ miriðjo'naʃ], *rebanhos de vacas* [Ri'βajuʒði'vakeʃ]

PROBLÉM 5: navazování dvou odlišných vokálů

Případy:

1. vokál přízvučný, 2. přízvučný → **hiát:** *aqui há* [ɐ'ki'a]

1. vokál přízvučný, 2. nepřízvučný (jiný než [i],[u]) → **hiát:** *até aquele* [ɐ'tɛɐ'kɛli]

1. vokál přízvučný, 2. nepřízvučný [i] či [u] → **hiát:** *vi-o* ['viu]

→ **diftong:** *vi-o* ['viw]

1. vokál nepřízvučný, 2. nepřízvučný → **hiát:** *essa Europa* ['ɛsɐw'ropɐ]

→ **elize:** *essa Europa* ['ɛsɐw'ropɐ]

→ **diftong:** *casa estranha* ['kazeʒʃ'tɾɐɐ]

u nosových vokálů – nejčastěji hiát

Cvičení 5: přepis *vinhas e legumes* ['viɲɐzili'ɣumiʃ], *que é uma ilha* [ki'ɛ umɐ'iʎɐ], *porta e janelas* ['pɔɾtɐizɐ'neʎɐʃ]/['pɔɾtɐjzɐ'neʎɐʃ]

Vogais orais e vogais nasais.

Finalmente, é de grande importância na produção e caracterização das vogais, do ponto de vista articulatório, a posição do véu palatino durante a passagem da corrente expiratória. Se, durante essa passagem, o véu palatino estiver levantado contra a parede posterior da faringe, as vogais produzidas serão ORAIS:

[i], [e], [ɛ], [a], [ɔ], [o], [u].

Se, pelo contrário, essa passagem se der com o véu palatino abaixado, uma parte da corrente expiratória ressoará na cavidade nasal e as vogais produzidas serão NASAIS:

[ɲ], [ẽ], [ã], [õ], [ũ].

Vogais tônicas orais.

Para o português normal de Portugal e do Brasil é o seguinte o quadro das vogais orais em posição tônica:

	Anteriores ou palatais	Médias ou centrais	Posteriores ou velares
Fechadas	[i]	[ɨ]	[u]
Semi-fechadas	[e]	[ɛ]	[o]
Semi-abertas	[ɛ]	[a]	[ɔ]
Aberta	- recuadas - arredondadas	+ recuadas - arredondadas	+ recuadas + arredondadas

Vogais tônicas nasais.

Além das VOGAIS ORAIS que acabamos de examinar — correspondentes a oito fonemas no português normal de Portugal, e a sete no do Brasil —, possui o nosso idioma, tanto na sua variante portuguesa como na brasileira, cinco VOGAIS NASAIS, que podem ser assim classificadas:

	Anteriores ou palatais	Média ou central	Posteriores ou velares
Fechadas	[ɨ]		[ã]
Semi-fechadas	[ẽ]		[õ]
Semi-abertas	- recuadas - arredondadas	[ɛ]	+ recuadas + arredondadas
		+ recuada - arredondada	- altas - baixas + baixas

Exemplos:

rim, sendá, canta, ã, bomba, atum.

Como se vê no quadro da página anterior, as vogais nasais da língua portuguesa são sempre fechadas ou semi-fechadas. Só em variedades regionais aparecem vogais abertas ou semi-abertas como as francesas.

